

Winterterritoria van Klapeteksters in de Engbertsdijkerven; ***“Resultaten van 28 winters Klapeteksters zoeken en intekenen tussen 1993 en 2021”.***

Door Peter van den Akker

Ik ben in 1987 in Twente komen wonen en heb vanuit mijn toenmalige woonplaats Almelo al snel de Engbertsdijkerven ontdekt. Hier bleek een enthousiaste groep tellers actief die wekelijks het gebied uitkamde op broedvogels, doortrekkers of wintergasten. Ik heb mij bij deze telgroep aangesloten en nog steeds doe ik aan de tellingen mee. In het winterseizoen ging de aandacht vooral uit naar watervogels en vooral de in het gebied slapende rietganzen. De Klapetekster werd meegeteld maar kreeg weinig speciale aandacht. Vanaf begin jaren '90 zijn we deze soort zo goed mogelijk gaan volgen met als doel om het aantal winterterritoria van jaar op jaar vast te stellen. De huidige winter 2020-2021 bracht in deze telreeks een negatief unicum; namelijk de eerste winter zonder één overwinterende Klapetekster. Dit was voor mij de aanleiding om de resultaten van de 28 winters op een rijtje te zetten.

Gebiedsbeschrijving

De Engbertsdijkerven is ongeveer 1.000 ha groot; het gebied is circa 5 km lang en circa 2 km breed. Overal in het gebied is veen afgegraven, centraal door het gebied loopt een veenrug van enkele meters dikte waar de meeste hoogveenhabitats zijn gelegen. Op de hoogveenkern van 17 ha heeft alleen boekweitbrandcultuur plaatsgevonden, hier is het veenpakket nog 4 – 7 m dik. Grootschalige vervening vindt plaats van 1850 – 1950, de turfwinning stopte definitief in 1984. In de randen van het reservaat is het veen grotendeels afgegraven; deze delen zijn veelal uitgerasterd en worden in de zomer begraaft met runderen. In deze randgebieden treffen we ook boscomplexen aan evenals een aantal kruidenrijke graslanden en een enkele graanakker.

In het gebied zijn de volgende hoogveenherstelwerkzaamheden uitgevoerd:

- Aanleg van veendammen in grote delen van het gebied (1970 tot begin jaren '90). Hierdoor is het gebied sterk vernat en het areaal herstellend hoogveen toegenomen van circa 50 tot circa 300 ha. Diverse veendammen bleken op den duur te gaan lekken en in 1998 zijn als gevolg van grote hoeveelheden neerslag op drie locaties dammen doorgebroken. Dit was aanleiding voor een tweede fase van dammenbouw.
- Aanleg van een ringdam van leem/leemhoudend zand afgedekt met veen rond de hoogveenkern (uitgevoerd in de zomers van 2005 en 2006). Deze dammen zijn zeer duurzaam van aard en betekenden een forse verandering voor de hoogveenkern en omgeving. Aanvullend zijn in de Weide van Overesch in de winter van 2007-08 een aantal dammen gerealiseerd om ook dit gebiedsdeel te vernatten.
- In het kader van de N2000/PAS-maatregelen loopt een nieuw vernattingsproject (vanaf 2017 – tot circa 2025). Allereerst zijn met rupskranen grote oppervlakten vrij gemaakt van Zachte Berken- en struiken. Hiervoor is in de winter 2017/18 eerst een proef uitgevoerd bij de Krikkendijk, waarna in 2018/19 grote delen ten zuiden en in 2019/20 ten noorden van de Engbertsdijk zijn kaal gemaakt. In de komende jaren worden diverse veendammen vervangen door zand en leem.

Naast de herinrichtingmaatregelen is in het jaarlijkse beheer veel aandacht uitgegaan naar het bestrijden van Zachte Berkenopslag. Periodiek zijn 's winters handmatig delen van het gebied kaal gezaagd.

Telmethode

In de periode oktober tot en met maart zijn de geschikte gebiedsdelen voor Klapeteksters minimaal 1x/2 weken onderzocht. Per telling is deze uitgevoerd door minimaal 3 personen die gelijktijdig 3 verschillende vaste routes liepen en alle waargenomen Klapeteksters op kaart intekenden. Bij iedere waarneming zijn de begin- en eindtijd van de waarneming evenals alle verplaatsingen genoteerd.

Verder zijn in de periode 2003 – 2010 12 Klapeksters in het gebied gevangen en gekleurringd. De gekleurringde vogels gaven aanvullende informatie over de ligging van de verschillende territoria. Ook is informatie over de aanwezigheid van Klapeksters en hun territoria verkregen uit het zoeken van braakballen onder slaapbomen (periode 2000 – 2020).

Na iedere winter zijn alle waarnemingen op een overzichtkaart gezet om de verschillende territoria te onderscheiden. Vooral de gelijktijdige (uitsluitende) waarnemingen van meerdere vogels zijn hiervoor belangrijk. Doortrekkende Klapeksters zijn zo goed mogelijk buiten de gegevens gehouden. Als criterium voor een winterterritorium is een minimaal verblijf van 2 maanden aangehouden waarvan 1 maand in de periode december t/m februari.

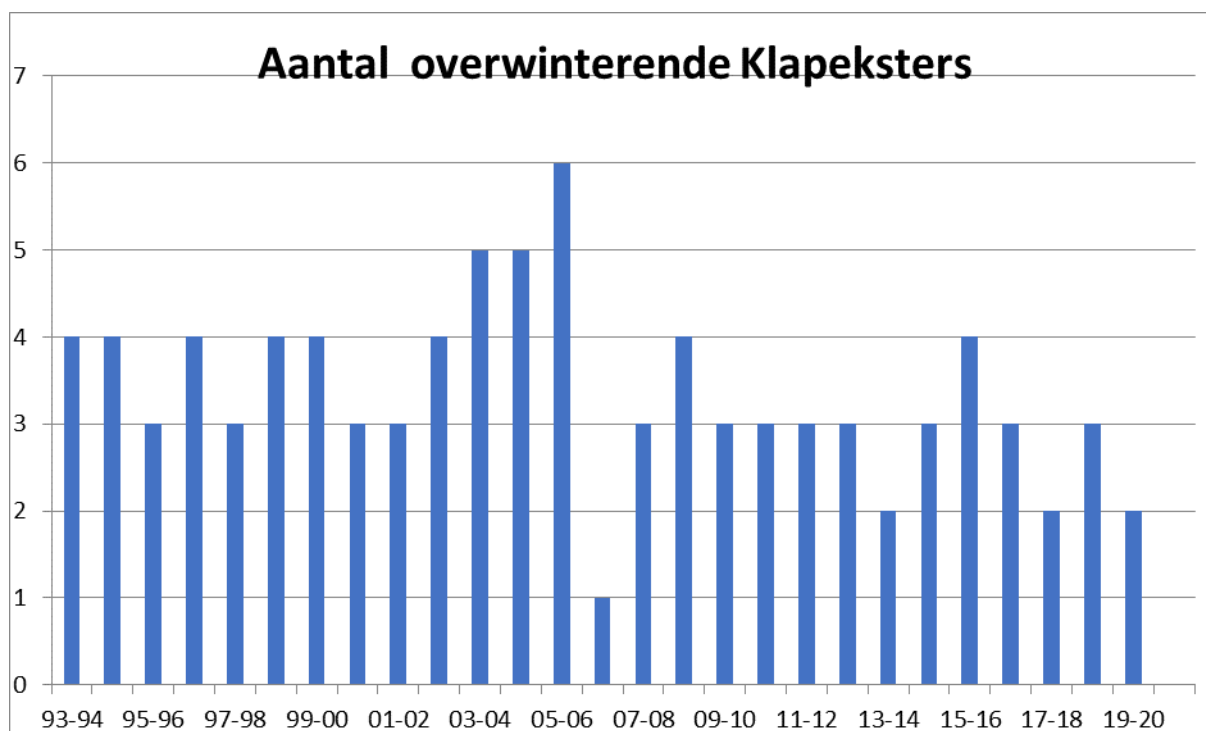

Klapekster in het Beerzerveld (Foto: Bertus Webbink).

Resultaten

Aantal Klapeksters en Klapeksterdagen

Het aantal overwinterende (territoriale) Klapeksters voor de gehele periode is verwerkt in figuur 1. Het aantal overwinterraars varieerde van 0 – 6 vogels/winter; het gemiddeld aantal territoria over de 28 jaar bedroeg 3,3 /winter. In het voorkomen zijn 2 perioden te onderscheiden; een periode met hogere bezetting van 3 – 6 vogels (gemiddeld 4,0 territoria/winter) waarin alle winters met 5 of 6 territoria voorkwamen. De tweede periode loopt vanaf 2006/07 en heeft een lagere bezetting van 0 – 4 vogels (gemiddeld 2,6 territoria/winter) en hierin kwamen alle winters met 0, 1 of 2 vogels voor. In de periode met een lagere bezetting verbleven er per winter gemiddeld 1,4 Klapeksters minder in het veen.

Figuur 1. Aantal overwinterende Klapseksters per winter.

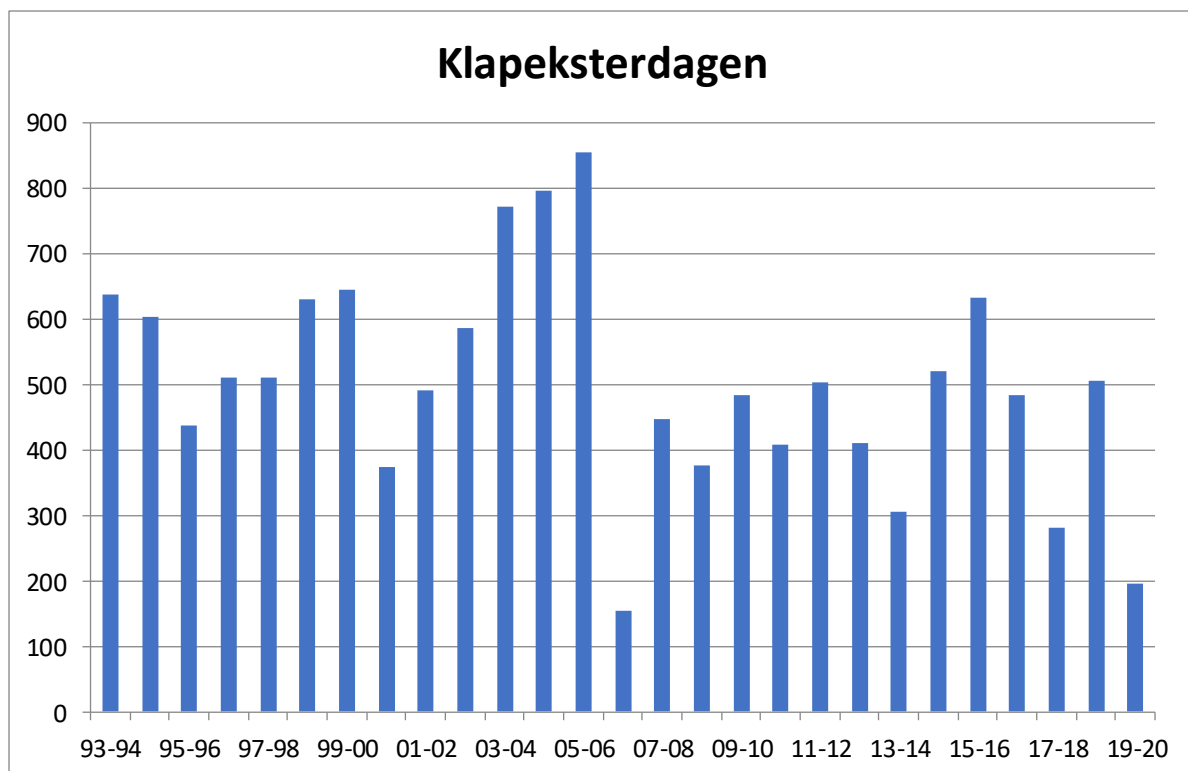
Naast het aantal overwinterende Klapseksters is ook per winter het aantal dagen berekend dat er in totaal Klapseksters overwinterden. Indien 3 Klapseksters van 15 oktober tot en met 15 maart overwinterden, dan geeft dit een aantal van $3 \times (16 + 30 + 31 + 31 + 28 + 15) = 3 \times 151 = 453$ Klapseksterdagen. Met dit getal is een betere indicatie te geven van de mate van gebruik van het gebied (zie figuur 2). Vogels kunnen immers later aankomen en/of vroeger vertrekken, dit is niet terug te zien in het aantal territoriale vogels maar wel in de som van het aantal Klapseksterdagen.

Het aantal Klapseksterdagen laat meer een patroon van toe- en afname zien dan het aantal overwinteraars. In de eerste periode met hogere bezetting zijn 2 reeksen met oplopende Klapseksterdagen te onderscheiden, deze reeksen piekten in de winters 1999/2000 en 2005/2006. Het patroon in de tweede periode met lagere bezetting is veel grilliger.

De afname van overwinterende Klapseksters in de tweede periode bedroeg 35% op basis van het aantal winterterritoria/winter en 37% op basis van het aantal Klapseksterdagen/winter ten opzichte van de eerste periode.

	Gehele Periode		1-ste periode		2-de periode		
	Aantal	Gemiddeld per jaar	Aantal	Gemiddeld per jaar	Aantal	Gemiddeld per jaar	Afname
Territoria	91	3,3	52	4,0	39	2,6	35,0%
Klapseksterdagen	13551	484	7841	603	5710	381	36,9%

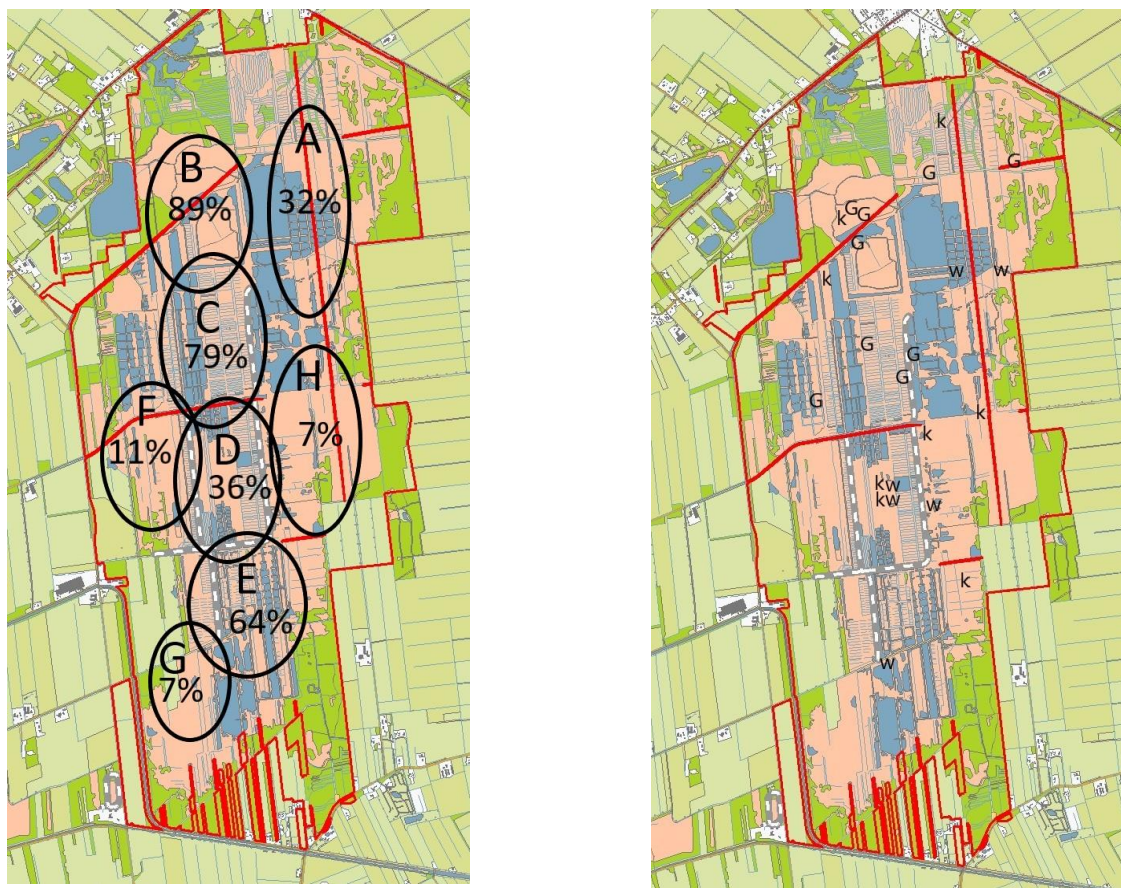
Tabel 1. Aantal territoria en Klapseksterdagen voor de gehele periode, de eerste periode (1993/94 t/m 2005/06) en de tweede periode (2006/07 t/m 2020/21).

Figuur 2. Aantal Klapeksterdagen per winter op basis van aanwezigheid in de winterterritoria.

Ligging territoria

De begrenzing van de verschillende territoria verschilt van winter tot winter, maar hier zit wel een patroon in. In figuur 3 heb ik begrenzingen opgenomen waarbinnen voor de meeste winters alle territoria zijn in te passen; dit zijn de gebieden A t/m H. Buiten deze begrenzingen zijn alleen incidenteel Klapeksters waargenomen. In een aantal gevallen lagen territoria verdeeld over 2 begrenzingen. Voor deze gevallen heb ik het territorium toegekend aan de begrenzing waar het zwaartepunt van het territorium lag. In figuur 3 is tevens het bezettingspercentage vermeld waarmee een territorium in de 28 winters voorkwam. Hieruit blijkt dat er 3 favoriete begrenzingen zijn in de Engbertsdijkerven; namelijk B, C en E waar in respectievelijk 89%, 79% en 64% van de winters een territorium voorkwam. Daarnaast is er een midden categorie (begrenzingen A en D) en een categorie met lage bezetting (F, G en H). In tabel 2 is een vergelijking gemaakt in de bezettingsgraad tussen de eerste en de tweede periode. Hieruit blijkt dat de sterkste afname zit in de favoriete begrenzingen, namelijk E (-52%), C (-25%) en B (-20%) en in 1 begrenzing uit de midden categorie (A met -26%). De afname van het aantal winterterritoria zit dus naar verhouding meer in de betere begrenzingen; lees de betere winterterritoria.

Figuur 3. Links schematische ligging van de winterterritoria van Klapksters met procentuele bezetting in de gehele onderzoeksperiode en rechts de vastgestelde slaapbomen (G = Grove den, K= Krent, W= Wilg spec.).

	Gehele Periode		1-ste periode		2-de periode	
	Aantal territoria	Bezetting	Aantal territoria	Bezetting	Aantal territoria	Bezetting
Begrenzing A	9	32%	6	46%	3	20%
Begrenzing B	25	89%	13	100%	12	80%
Begrenzing C	22	79%	12	92%	10	67%
Begrenzing D	10	36%	5	38%	5	33%
Begrenzing E	18	64%	12	92%	6	40%
Begrenzing F	3	11%	1	8%	2	13%
Begrenzing G	2	7%	2	15%	0	0%
Begrenzing H	2	7%	1	8%	1	7%
Totaal	91		52		39	

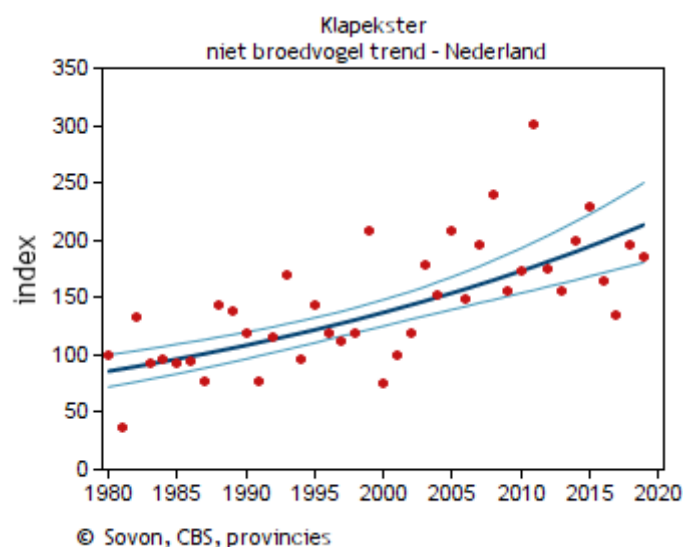
Tabel 2. Aantal en bezettingspercentage van winterterritoria binnen de gebieden A t/m H voor de gehele periode, de eerste periode (1993/94 t/m 2005/06) en de tweede periode (2006/07 t/m 2020/21).

Discussie

Bij het zoeken van oorzaken voor de afname in de Engbertsdijksvenen van circa 35%, ligt het voor de hand om te kijken naar de landelijke trend van de soort als overwinteraar. Onze wintergasten komen vermoedelijk voor een belangrijk deel uit Zweden en mogelijk, als gevolg van de zachte winters, zijn Klapksters minder zuidelijk gaan overwinteren? De landelijke tendens van overwinterende Klapksters in Nederland laat echter juist een stijging zien (zie figuur 4 van de PTT-index). Deze PTT-

index is een gemiddelde voor alle habitats in Nederland. Een specifieke index voor overwinterende vogels in hoogvenen zou kunnen afwijken, maar hierover zijn geen gegevens bekend. Uit de recente Vogelatlas van Nederland (Sovon 2018) is wel af te lezen (veranderkaart 2013-2015 vs 1979-1983) dat er regionaal sprake is van achteruitgang in het wintervoorkomen (Drenthe, West-Veluwe en delen van Noord-Brabant). Maar deze achteruitgang houdt geen verband met hoogvenen maar waarschijnlijk met intensivering van het agrarisch cultuurland.

Uit ringonderzoek blijkt dat een groot deel van de overwinterende Klapeksters in ons land eerstejaars vogels zijn; 71% op basis van 48 gevangen Klapeksters op de Veluwe en in Engbertsdijkswenen (Deuzeman et al 2015) en 78% op basis van ringvangsten langs de kust (vogelringstation Castricum, Schekkerman 2015). Schekkerman et al (2015) tonen aan dat de fluctuaties in figuur 4 positief correleren met de broedvogelindexen in Zweden voor de periode 1998-2012; de vermoedelijke herkomst van onze wintervogels. Net als het aantal overwinteraars in Nederland laat ook de Zweedse broedvogelindex een positieve trend zien.

Figuur 4. Index wintervoorkomen van de Klapekster in Nederland op basis van het PTT-project van Sovon-vogelonderzoek.

Als we de oorzaak niet in de broedgebieden of in een landelijke trend kunnen vinden, moeten we deze zoeken in de lokale situatie in de Engbertsdijkswenen zelf. Hierbij sluit ik recreatieve veranderingen uit, omdat de Klapeksters overal in het gebied zijn afgenomen, ook in delen die niet zijn opengesteld voor het publiek. Vernatting of verdroging van het gebied zou in theorie ook een rol kunnen spelen, maar vernatting is ingezet vanaf 1980 en speelde dus al in de 1-ste periode toen het aantal Klapeksters juist nog een hoog niveau lag. Verdroging is van de laatste jaren en speelt dus weer later dan de verlaging is ingezet. Deze punten uitsluitend kom ik tot 2 mogelijke oorzaken voor de afname:

1. Een verslechtering van het voedselaanbod of van de vangbaarheid van prooien in de Engbertsdijkswenen.

Het dieet van Klapeksters in de Engbertsdijkswenen bestaat op gewichtsbasis uit muizen (64%), vogels (15%), amfibieën (11%), reptielen (8%) en insecten (2%) (van den Akker 2009). Vanwege het hoge aandeel spelen muizen een cruciale rol in het voedselaanbod. Bekend is dat woelmuizen sterk in aantal variëren; maar Klapeksters vangen naast woelmuizen ook veel spitsmuizen en ware muizen. In de periode 1999-2020 heb ik circa 2.800 braakballen gevonden, waarvan ik nog circa 450 braakballen moet uitpluizen of verwerken. Mogelijk dat met deze extra gegevens een statistische vergelijking is te maken tussen de beide perioden van de geconsumeerde prooidieren. Een eerste globale vergelijking laat zien dat in de tweede periode aanmerkelijk minder spitsmuizen zijn gegeten.

Klapeksters jagen vanuit boom- of struiktoppen en kunnen van hieruit rechtstreeks een aanval op een prooi uitvoeren of dit via een achtervolgingsvlucht of na bidden vanuit de lucht doen. Bij een afname van geschikte zitposten door kapwerkzaamheden, lijkt het goed mogelijk dat een deel van het terrein niet meer goed op prooien is te verkennen. Ook hiervan vermoed ik dat dit geen doorslaggevende factor is geweest, tot de winter 2018-2019 waren ten noorden van de Engbertsdijk voldoende zitposten aanwezig. Wel is vanaf de winter 2018-2019 een nieuwe situatie ontstaan door de grootschalige kapwerkzaamheden, waardoor vermoedelijk een aantal jaren in de meeste begrenzungen onvoldoende zitposten resteren voor Klapeksters om effectief te kunnen jagen.

Een andere factor welke aan de orde kan zijn is de vergrassing van het gebied met Pijpenstro. De grote pollen van deze grassoort zorgen voor een forse bedekking welke bodemdieren (muizen en alle andere niet vliegende prooien) aan het zicht kan onttrekken. In veel terreindelen is de vergrassing de laatste decennia geleidelijk toegenomen. Hiervan is geen kwantificering bekend. Mogelijk dat op basis van luchtfoto's nog een beeld is te reconstrueren?

*Opgehangen woelmuis (spec) op afgebroken takstomp, vaak wordt de kop het eerst opgegeten
(foto: Rick Ruis)*

2. Een tekort/afname van slaap- en slachtbomen.

Slaapbomen zijn belangrijk voor Klapeksters; ze moeten tijdens de nacht bescherming bieden tegen predatoren en garant staan voor een veilige overnachting. Aan de ophoping van schijtresten is exact de tak te bepalen waar de Klapeksters 's nachts zitten. Deze plek is centraal in de kroon gelegen waar de vogels door de hoogte en de dichte structuur van takken zijn beschermd tegen predatoren vanaf de

grond en vanuit de lucht. Ik heb in de loop van de tijd 23 verschillende slaapbomen ontdekt; hiervoor gebruikten de Klappeksters nooit Zachte Berken maar uitsluitend Grove dennen (9x), Wilgen spec. (6x; Geoorde en/of Grauwe Wilg) en Krenten (8x). De vastgestelde slaapbomen zijn verwerkt in figuur 3 en liggen veelal binnen de begrenzingen. Enkele slaapbomen groeien op enige afstand van de begrenzingen. Ik verwacht dat de vogels in het veen ook slaapbomen gebruiken op grotere afstand van de begrenzingen. Zo was er in de winter 2003-2004 een territoriale vogel in begrenzing E die af en toe ook foerageerde in het Veenschap. Deze vogel was in februari 2004 hier al een aantal malen gezien en op 4 maart 2004 is waargenomen dat deze vogel vlak na zonsopkomst uit het veen afvloog naar het veenschap. Deze vogel foerageerde op minimaal 1,5 km afstand van zijn slaapboom.

Klappeksters gebruiken in hun territorium minimaal 2-3 verschillende slaapbomen (Karlsson 2007). In geen enkel jaar heb ik voor alle territoria dit aantal slaapbomen kunnen vaststellen; voldoende geschikte slaapbomen lijken in de Engbertsdijksvennen niet aanwezig.

Door de werkzaamheden in de zomers van 2006 en 2007 en winter 2008 zijn diverse slaapbomen verloren gegaan. Sinds de winter 2007-2008 zijn er in de begrenzingen D, E, F, G en H nauwelijks geschikte slaapbomen aanwezig. Ik vermoed dat dit beperkte aantal slaapbomen een rol speelt in de afname van het aantal overwinterende Klappeksters in de begrenzingen D en E. Door de recente kapwerkzaamheden zijn nog een aantal gebruikte, maar ook potentiële nieuwe slaapbomen verloren gegaan. Toch lijkt het aanbod aan potentiële slaapbomen in de begrenzingen A, B en C nog voldoende.

Conclusies en aanbeveling

Het aantal overwinterende Klappeksters in de periode 2006-2020 bedroeg gemiddeld 2,6 vogels per winter en is met circa 35% afgenomen ten opzichte van de periode 1993-2005 toen het gemiddelde op 4,0 vogels lag. De afname zien we vooral optreden in de meest gebruikte gebiedsdelen gelegen op de centrale open veenrug in de Engbertsdijksvennen. De begraasde gebieden in de randen van de Engbertsdijksvennen worden veel minder door Klappeksters gebruikt. Dit komt vermoedelijk door het besloten karakter van deze gebieden als gevolg van de vele bossen/bosjes.

De meest voor de hand liggende oorzaken voor de afname hebben vermoedelijk met het voedselaanbod en de vangbaarheid van voedsel te maken. Hierop zal nog een andere analyse worden uitgevoerd nadat meer braakballen zijn uitgeplozen. In de begrenzingen D en E kan het kappen van vrijwel alle bekende slaapbomen een oorzaak zijn voor de afname vanaf de winter 2007-2008..

In het terreinbeheer gericht op hoogveenontwikkeling wordt sterk ingezet op reductie van verdamping door het kappen van bomen. Hierbij kunnen ook voor de Klappekster belangrijke slaap- en slachtbomen verdwijnen. Vanwege het grote belang van veilige slaapbomen maar ook voor het kunnen ophangen en slachten van prooien, is het belangrijk dat in het terreinbeheer wilgen en krenten worden gespaard, evenals de hierop lijkende vuilbomen. Deze struiken zijn niet belangrijk voor verdamping en hebben ook een waarde voor insecten. Ook is het sparen van voldoende geschikte Grove dennen evenals een aantal Zachte Berken in open gebiedsdelen belangrijk om vanuit te kunnen jagen.

De Klappekster staat op de Rode-lijst en is karakteristiek voor heide- en hoogveengebieden en verdient daarom extra aandacht. De huidige veranderingen in de Engbertsdijksvennen maken het interessant om de territoria en het dieet de komende jaren te blijven volgen. Hopelijk komt er een nieuwe periode van beheerrust in het reservaat en kan de Klappekster zich herstellen en misschien zelfs de begraasde gebieden in de randen gaan koloniseren!

Dankwoord

Allereerst bedank ik de meer dan 50 tellers die deel hebben genomen aan de tellingen. Staatsbosbeheer gaf toestemming voor het uitvoeren van de tellingen buiten de normale openingstijden en routen en maakte daardoor dit onderzoek mogelijk. Geert Euverman en Rick Ruis gaven nuttig commentaar op het concept van dit artikel.

Literatuur

- Van den Akker, 2009. De trend van de aantallen Klapseksters in de Engbertsdijkswenen afgezet tegen de lokale voedselsituatie. *Vogels in Overijssel* 8: 48-59.
- Symen Deuzeman, Andrea van den Berg, Peter van den Akker & Chris van Turnhout, 2015. Dieet, conditie en plaatstrouw van overwinterende Klapseksters, Is er een relatie met begrazing? *Limosa* (88): 2-10.
- Stefan Karlsson, 2007. Food consumption en roosting behavior of Great Grey Shrikes *Lanius excubitor* wintering in south-western Finland. *Ornis Fennica* 84: 75-65.
- Hans Schekkerman, Fred Hustings, Loes van den Bremer, Christian Kampichler, Erik van Winden, Matthijs Broere & Hisko de Vries, 2015. Overwinterende Klapseksters in Nederland: telperikelen, aantallen en verspreiding. *Limosa* (88): 11-21.
- Sovon 2018. Vogelatlas van Nederland. Sovon Vogelonderzoek Nederland.

Peter van den Akker; Lochemseweg 28, 7475 PB Markelo (akkervanden@yahoo.com)

Opgehangen Levendbarende hagedis te Getelo (Foto: Peter van den Akker)